

Alföldy Jenő

Az akácfa tövisei

Megemlékezés Hatvani Dánielről

Hatvani Dániel munkáiból először második verseskötetét, a *Koronaakác*ot ismertem meg a hetvenes évek közepén. A könyv címe többszörösen összetett metafora. Utal a kis- és nagykunsági homokhát gyakori fája, az akác lombkoronájára éppúgy, mint Jézus gonoszul profán megkoronázására: az akácágakból font, idővel Krisztus-tövisnek elnevezett, acélos nyársaktól meredező koszorúra. „Íme, a zsidók királya!” – kiabálták gúnyosan a vérző fejű Jézus kínzói. A kötet cím párhuzamba állítható Nagy Gáspár első verseskötetének címével (*Koronatűz*): ahogy a *Koronaakác* utal Krisztus töviskoronájára, úgy idézi elénk a *Koronatűz* azt az izzó vaskoronát, amelyet elrettentésül a parasztkirály, Dózsa György fejére illesztettek hóhérai. A költői, írói hivatás megszenvedettségét jelképezték mindketten. Sorsuk nemegyszer igazolta a két, hetvenötödik évemből visszatekintve túl korán távozott kortársam képzeletét. Már amennyiben, személyes tapasztalatainkra hagyatkozva, elfogadjuk, hogy az igaztalanságok okozta lelki gyötrelmek a testi szenvedésekhez foghatók.

Hatvani Dánielről mint az írás, a közírás és a költészet mesteréről emlékezem meg, de arról is, hogy irodalomszervezői és folyóirat-szerkesztői hivatását ugyancsak igen magasra értékelhetően töltötte be, és személyes példája is közérdekbe vág: tudunk-e bánni az örökségével. A kecskeméti *Forrás* folyóirat főszerkesztője volt 1973 és 1988 között, költő, novellista, és főképpen szociográfus, ennek a tájnak a jó sorsra érdemes, de a jó sorsot nem valami sokáig élvező kiválósága. Tiszaderzsén, 1937-ben született, szegényparaszti családban, onnét küzdötte föl magát jogi doktorrá – diplomát a szegedi jogtudományi egyetemen szerzett. Tehetsége és hajlandósága vonzotta az írói-költői pályára. Hamarosan ráértett arra, hogy Magyarország laposabb és mostohább fele a vaksorsnál és a szeszélyesen működő égi gondviselésnél sokkal többre szorul. Megvan ennek a tájnak is a hangulata, vonzereje, érzékenyebb szemnek a változatossága is, ahogy a tőle megihletett költők megmutatták Petőfitől Juhász Gyuláig, s ahogy a „homokháza” különféle árnyalatait Hatvani kortársai is visszaadták szebbnél szebb verseikben – képzőművészeket, fotósokat is ideértve.

E táj legfőbb ihletője, minden részletszépségen, a kopár táj melankóliáján és még a szikes talajon is kivirágzó, reményt adó életakaraton túl, úgy érzem, Hatvani Dániel legfőbb sarkallója a feladat. Mondhatom úgy is, ahogy szociográfiai irodalmunk tanítómestere, Illyés Gyula mondta és írta, e táj nyelvjárásától csöppet sem idegenül: a *földadat*. Most, ahogy Hatvani Dániel írásait olvasom több műfajban is, megerősödöm ebben a hitemben: mindig ezt látta maga előtt. Tornyosultak előtte bőven a teendőik, akkor is, amikor a helyét kereste forgandó, hányatottnak mondható élete során, és akkor is, amikor a *Forrás* szerkesztőségének másfél évtizeden át vezetőjeként viselte szívében a szociográfiai szemlélet, a hiteles valóság és a jobbító szándék ügyét. S akkor is, persze, amikor ő maga járta a

vidéket a szociográfia és az elvi publicisztika műfajában jeleskedő közíróként. Jó érzéssel mondhatom, hogy – viszonylag – legjobban ebben a városban, Kecskeméten találta meg őt a jó szerencse. A „sors bona” különben gyakran elpártolt tőle, nemcsak a Kádár–Aczél-rezsimben, hanem akkor is, amikor bőven megérdemelt elismerésben kellett volna részesülnie: a rendszerváltozás körüli, utáni években. Amikor helykereséséről beszélek, bizony nemcsak a falusi szegénységből indult pályakezdő szorgalmas törekvésére és emelkedésére gondolok, hanem idős korának újrakezdési kísérleteibe egyre jobban belefáradt szakaszaira is. Házát kereste a hazában, amióta csak lemondott a *Forrás* szerkesztőségéről 1988-ban, mert úgy találta, hogy az irodalom elvesztette társadalmi hatását. Győzött az élettől és a szépségtől elszakadt álirodalom, s nincs értelme a szélmalomharcnak. Még tett egy-két kísérletet arra, hogy más környezetben, más városban hasznosítsa tapasztalatait, de ezek hiábavalónak bizonyultak, és csődbe jutott házasságai is akadályozták a meggyökeresedésben. A társas magány elől menekülve arra vágyott, hogy visszataláljon paraszt őseinek életformájához. Ha már magány, akkor legyen az, de legalább otthonos, mint gyerekkorában. Összkomfortról, televízióról, még a riporter munkájához fontos, öreg autójáról is lemondva építkezett, kerített magának kis gazdaságot, gyümölcsfákat ültetett, ásott-vetett, baromfit nevelt, és ahogy kései novelláiban megírta, várta, hogy megismerje a maga asszonyát, aki méltó erre a névre. Megromlott egészséggel azonban már nem sokáig kísérletezhetett a maga kis kert-Magyarországán.

*

Ahogy *A silányság ellenforradalma* című írásában még a rendszerváltás előtt hangsúlyozta, a demokrácia nem a „lefelé nivellálás”, nem a közepszerűség elvén és gyakorlatán, hanem a tehetségek kiválását lehetővé tevő esélyegyenlőségen s a jobbító szándékú bírálat szabadságán alapul. Kockázatokat akkor is vállalt hivatását gyakorolva, ha ismételt ledorongolások és adminisztratív intézkedések érték a fegyelmi vizsgálatoktól és egyes folyóiratszámok ma már hihetetlennek tetsző cenzúrázásától a leváltás, menesztés ismétlődő fenyegetéséig. A köznépre, a szegényekre gondolva méltán írhatta le novelláskötetének ajánlásában: „...voltam újságíró, szociográfus, s a mesterségek gyakorlása is megtanított az egyébként elemi, de mégis illékony igazságra: mások sorsa van annyira fontos, mint az enyém”. Az önmagához hasonló, népükért és nemzetükért következetesen kiálló íróársaiért is sokat kockáztatott. Erről Csoóri Sándor és még számos külső és belső munkatársa tanúskodhatna. A holtukban is mellőzött népi mozgalom kiválóságai – a nemzeti kisebbségekbe szorultak is – igazolnák őt, ha megtehetnék. Most már írásaira vagyunk utalva, ha meg akarjuk ismerni benne a Kádár-éra egyik irodalmár hősét. Kiváló krónikása volt korának, műveiből történelmi távlatú tanulságokat vonhatunk le, és ismét megbizonyosodhatunk az illyési igazságról, hogy a provincia helyzete éppúgy a nemzeti lét alapkérdéseéhez tartozik, mint a centrum történései. Hatvani egyike volt azoknak, akik a legkomolyabban vették Illyés Gyula, Németh László, Kovács Imre, Szabó Zoltán és a népi mozgalom más jelességeinek tanításait. A „harmadik út” elvét érzem írásaiban, és ez sosem volt ingyükre a magyarságot idegen érdekek alá rendelő hatalmasságoknak. Némi vagányság sem hiányzott belőle, hogy útját a kudarcok ellenére is bizonyos derúval járja végig. Tudta, hogy a nemzet szolgálata a legjobb esélyünk a megmaradásra. Ez tart távol bennünket a ránk erőltetett idegen eszmék egymással ellentétes dogmáitól, ez az elv a legnyitottabb Európa s a nagyvilág értékeire, ahogy a hazai műveltség évszázadai bizonyítják.

Élete, alkatának ellentmondva, nem éppen derűs történet. Sikertelenségének idején írt önvizsgáztalásul pornográf műveket is, amelyeket Tersánszky kakukmarcis humorával jellemezhetnék, ezredfordulós, vagyis „kemény szex” változatban. Így is ki merem jelenteni, hogy a „Koronaakác” messianisztikus hangulatú kötetcíme utólag sem bizonyult túlzás-

nak. Volt egy *Kalózlóbogó* című verseskönyve is a nyolcvanas évek közepén, s ez jellemének nem az áldozatvállaló, hanem a dacosabb és harciasabb oldaláról árulkodik. Zrínyivel mondvá, a „provokálom a fátumot” gondolatát hallom ki belőle. Balassi szavával, ő is „a szép tisztességért” tette a dolgát. Ahogy a *Gyapjas csillag* című, veretes és maradandó versében írta, „*Járhatok trágyában is térdig, / csak jégvert arcom legyen tiszta*”. A vers a továbbiakban is Balassira emlékeztet, s egy másik kedves költőmre, az *Erdei vadak, égi madarakat* író Csanádi Imrére: „*Beérik szépen hazám s házam. / Leszek hírnévben makulátlan*”.

A lírai érvényesülés hajszolásánál egyébként inkább arra törekedett, hogy szabad pályát építsen ki a hozzá beérkező, vagy általa kért, értékes írói alkotásoknak. Ez a szándéka gyakran sodorta konfliktushelyzetekbe. Ismerte a dörgést, tudta, mikor mit vállal, de úgy tett, mintha az írói nyíltság magától értetődne akkor is, ha tabunak minősülő témákat feszeget a basáskodó vidéki hatalmasságokról, a népességfogyásról, az ésszerűtlen mezőgazdasági intézkedésekről, az íróelődeitől kezdeményezett népfőiskolák hiányáról, vagy akár az elszakított területek magyarjairól. Naivságnak, jóhiszeműségnek feltüntetett taktikája („ebből nem lehet baj, hiszen igaz”) lelki rugalmasságot és elszántságot föltételez. Gyakran megszorogatták a sajtónyelvben a „puhuló diktatúrának” nevezett években, a Kádár-korszak utolsó harmadában, éreztetve: jobban teszed, ha nem ugrálsz, és nem felejtkezel meg az elvárt szolgálati fegyelemtől. De hogy tarthatná magát ilyesmihez egy költő, egy szociográfus vagy egy krónikaíró, ha saját népe szolgálatát tekinti küldetésének, s nem a fölülről megszabott föltételekhez igazítja lépéseit? Ha kellett, alkalmazkodott, amennyiben csak az önérzetébe került: fölötteseinél egy-egy merész írás közlését követően nemegyszer „önkritikát gyakorolt” (még a Rákosi-korból származott ez a szlogen): némi megalázkodást is vállalt, ha kellett, főként, amikor a rábízott fórum valamelyik renitenskedő szerzőjének bizonyítványát magyarázta meg, inkább az élet evidenciáira hivatkozva, mint diplomatikusan.

Azokhoz a – lényegi természetüknél fogva – baloldalian gondolkodó írókhoz tartozott, akik látszólag előnyös helyzetüknél fogva *közelharcot* vívtak a saját cégéret megcsúfoló hatalommal. A hivatalosan támogatott dolgozó osztályból, a szegény parasztságból emelkedett ki szorgalmával és tehetségével, ezt akarta megtetézve továbbadni. Látszólag előnyös pozícióját erkölcsi tartalommal töltötte meg, mint példaképei és társai. Mint idősebb kortársai közül Illyés Gyula vagy Lengyel József, a vele nagyjából egyívásúak közül Galgóczi Erzsébet vagy Ratkó József.

Nem először írom le: a diktatúra képlékeny halmazállapotban is diktatúra, csak nehezebben kiismerhető, mint vastüskés korában. Az agyalágy diktatúrában is a *fortélyos félelem* igazgat, amelytől látszólag szelídebbé öregedett fejek is váratlanul vörössé, veszélyessé torzulnak, ha szokatlan helyzetekben döntesz, a magad fejével gondolkozva, szívedre hallgatva. Hatvani Dániel sokszor tapasztalt ilyesmit. Jól fölmérhetjük ezt írásaiból, nemcsak a daliás ifjúkorában írt „ütős” publicisztikáiból, hanem abból a műfajából, amelyet leghányatottabb utolsó évtizedében emelt a tökélyre: az önéletírásaiból, az emlékirataiból. Ahogy közeledtünk a rendszerváltozáshoz, a vezető réteg egyre kiszámíthatatlanabbul – hol megjuhászodva, hol harapósan – adott jelzéseket arról, hogy fél. Hatvani a szociográfiaírói tapasztalatait, tárgyyszerűségét és oknyomozói képességét vetette latba, amikor szociológiai és lélektani „esettanulmányokban” írta meg emlékiratait. Személyes életútja sok tekintetben tipikusnak nevezhető: az első generációs értelmiség útját rajzolta meg, olyan egyéniséggel megáldva vagy verve, aki nemcsak saját sorsát szeretné följebb emelni, hanem a közösséget is, a szűkebbet is, a tágabbat is. Szűkebb közössége a tanyai, falusi szegények s a vele együtt gondolkodó értelmiségieké, a tágabb pedig az egész népé, nemzeté. Személyes helyzete akkor is tipikus a maga egyediségében, ha kulturális, és akkor is, ha morális szempontból nézzük. A szexkultúra (s annak komikus és tragikomikus oldala)

ugyanúgy érdekelte, mint a közösségi életnek bármely más területe. Őszinte és egyenes jelleme s az öröm vonzása éppúgy hozzátartozott személyéhez, mint a küzdelemre való hajlandóság, a jó munkaközösség megszervezése és együtt tartása, s mint a szembenézés a forgandó történelem okozta változásokkal.

A törekvő és tehetséges, eredetét nem felejtő ember, mint amilyen Hatvani Dániel volt, azért vágyódik a kulturális centrumok valamelyikébe, hogy minél nagyobb hatásfokon szolgálhassa egykori sorsosait. Ha pedig az övéivel marad, akkor a többiekkel együtt szeretné szebbé, termékenyebbé és boldogabbá vagy – legyenek szerényebb – minél kevésbé csúnyácskának és boldogtalannak látni maga körül a lakóhelyét, legyen bár peremvidék vagy művelődési centrumot jelentő városközpont. Legfontosabb tanítómesterei, például Németh László vagy Veres Péter olyan értelmiséget szeretett volna látni maga körül és utódaiban még 45 után is, amely céltudatosan átveszi a szellemi és erkölcsi irányítást a letűnt világ alkalmatlannak bizonyult uraitól, megszervezi és levezényli a földosztást, szociális intézkedéseket hoz, megteremti a demokráciát, majd, mint egy évtizeddel később, 56 bizakodó történelmi pillanatában kiderült, a műveletlen és öncélú káderek helyébe lép. Ha ezt mindig törvénytörően megghiúsuló szándéknak fogjuk fel, akkor semmi sem valósulhat meg belőle, ezért a belenyugvás elfogadhatatlan. Ha csak rész-eredményeket érhetünk is el, a célhoz váltig ragaszkodnunk kell. Ez volt a múlt rendszer tanulsága művei szerint.

Ezek után fölteszem a kérdést: miért kellett a rendszerváltás veszteséivé válniuk olyan embereknek, akik az előző évtizedekben dacoltak a diktatórikus intézkedésekkel, a megvesztegetési kísérletekkel, a megfélemlítő intézkedésekkel, amilyenek főként a *Forrás* főszerkesztői posztján fenyegették és sújtották Hatvani Dánielt? Hogy van ez: ha valaki szorgalommal és tisztességgel áll helyt egy olyan társadalmi környezetben, amelyet szeretne a maga emberi arculatára formálni, akkor két oldalról büntetik meg súlyosan? Először azok számolnak le vele, akik diktátumaikkal gáncsolták a vidéki Magyarorszáგért és az érte pörlekedő irodalomért folytatott munkájában, majd olyan megmondó emberek készítetik félreállásra, akik a falu és a tanyavilág mielőbbi megsemmisülését látnák legszívesebben?

Küzdelmeit, sikereit, vereségeit és csalódásait Hatvani ugyanolyan szociografikus tárgyilagossággal írta meg önéletrajzi műveiben, mint a magányos és a szövetkezetekbe terelt gazdálkodókról szóló riportjaiban. Amit nem sikerült elérnie főszerkesztőként, közéleti emberként vagy akár – visszavonultában – önellátó gazdálkodóként, mindazt mint megszívlelni való tanulságot hagyta reánk s a távolabbi utókorára. Szórakoztatón és panaszos felhangok nélkül, hogy mi is tudjunk mosolyogni, akár úgy is, mint amikor a rendszerváltást némi szobicsaklással gengszterváltásnak becézzük.

Találó címekeket adott könyveinek, igen kifejező például a *Tilalomfák árnyékában* emlékirata. Megemlíteném azonban, hogy ugyancsak izgalmas kései könyve, az *Egy bennszülött vallomásai* azt a szót elevenítette föl Németh László és a népi írók szótárából, amelyet a mai magyarokra nem szoktam használni, mert túlzásnak tartom, hogy a gyarmati, félgymati helyzetben sínylódó fellahokhoz, peonokhoz vagy a dél-afrikai néger bányászokhoz hasonlítsam magunkat. De arról nekem is vannak tapasztalataim, hogy időnként másodosztályú állampolgárként kezelnek. Jó néhányszor magam is éreztem – akárcsak Hatvani Dániel –, hogy nem voltam egyéb, mint „szem a láncban”. Éltem és reméltem, olykor minimumprogrammal. Alkukat kötöttem a lehető legkisebb megalkuvásra törekedve. „Megéltem” a hetvenes-nyolcvanas években, ha nyugati szemmel jó ideig topisan is – de nem „bennszülötti” nyomorban. A Németh László-i kifejezés még annak a hárommillió koldusnak a korából származik, amelyre érvényesebb volt ez a kifejezés, mint a panelszocializmus gyancsak szájalmas, de éhezni már nem éhező tömegeire.

Hatvani írói-publicisztikai munkássága százszor többet ér a centrum jól fizető lapjainak akár a negyed évszázaddal ezelőtti, akár a mai (gyakran elviselhetetlenül alpári) közírásánál, de szóhasználat, fogalomértelmezése egy-két helyen korrekcióra szorul. Nem tudom, honnét vette, hogy a globalizmus világgazdasági és pénzügyi visszaéléseit és egyéb nemzetellenes megnyilvánulásait (amelyeket csakugyan naponta megszenvedünk) a szabadkőművesek mesterkedése okozza. Ez egyoldalú megítélés, éppúgy, mintha az önmagukat baloldalinak nevező politikai kalandorokat az állítólagos „szocializmusuk” miatt ítélnék el, s nem önnön eszméik lábbal tiprásáért. Vagy mintha a „liberalizmust” eleve nemzetellenes ideológiának tartanánk. Történelmünk a nemzeti szabadelvűség ragyogó alakjait vonultatta fel a 18. század végétől a huszadik század elejéig; kár, hogy akik most ezt a lobogót lengetik, nagy szelet csapva, azok rendszerint nemzeti létünket óhajtják aláásni. Ami pedig a szabadkőművességet illeti, el kell ismernünk, hogy ennek a titkolózásra hajlamos, de számos jó ügyet felkaroló nemzetközi szövetségnek hatalmas érdemei vannak a felvilágosodásban, az antifeudalizmusban, a polgárosodásban, a háborúellenességben és a humanizmusban. A világirodalom olyan nagyságai rokonszenveztek ezzel a háromszáz éves mozgalommal, mint Lessing, Goethe, Stendhal, Lev Tolsztoj és még számos világnagyság, például Wolfgang Amadeus Mozart. A mozgalom hazai hívei és útítársai sem hanyagolhatók el, Kazinczytól és társaitól számos reformnemesen át Adyig, Kosztolányiig, Máraiig, Benedek Marcellig, Komlós Aladárig vagy – bizonyos jelekből következtethetőn – Szerb Antaltól Orwellig, Koestlerig vagy Bálint Györgyig. (Sok kiábrándult szocialista van közöttük, az kétségtelen.) Nem minden hétp próbás pénzember szabadkőműves, és pláne nem minden szabadkőműves gyarmatosító szándékú bankár. Ami az első világháború alatti és utáni szabadkőművesség egy részében kárhoztatható (Károlyi, Beneš és hasonlók), az nem varrható mindenestül a szabadkőművesség elveit vallók nyakába – Ady szelleme ezt eleve kiveti magából. A szabadkőművesség nemcsak a magyarországi nacionalizmust itéli el, hanem a többi országét is. Végtere sokkal inkább kulturális mozgalom ez, mint politikai vagy gazdasági, bár lehetnek ilyen ágai is. E fenntartásom jelzésével tartoztam, hogy jó szívvel emlékezhessek meg a közéleti bátorságában és tollforgatói tehetségében kiemelkedő Hatvaniról. Az ő plebejusi demokratizmusával együtt egészül ki humánussá a polgári progresszió. A *Nyugat* nagyjai és a népiek együttesen adják modern kultúránk gerincét.

Hatvanival éppúgy bánt el a kor – a „szocializmus” és az azt követő „szabadelvűség” egyaránt (mindkettőt csak macskakörmök közt emlegethetem) –, ahogy a bolsevizmus számolt le sorra az utcájába tévedő kiválóságokkal, József Attilával például. Az ötvenhatos szellemi áramlatot gerjesztő, csúful megbüntetett Déry Tibort, Zelk Zoltánt, Benjámin Lászlót, Tamási Lajost, a tizenkilences forradalmárnak indult Lengyel Józsefet s még jó néhány progresszív kiválóságot, ötvenhat neves és névtelen áldozatait is közéjük értem.

Hatvani Dániel ilyen szavakkal vallotta meggyőződését az értelmiség fogalmáról: *„Belsőleg megszenvedett szabadságomat, legalábbis közvetlenül, szegénységemből nem tudom élvezni. Ha pazar jó módban dúskálhatnék, az élet, a világ lényeges dolgairól ugyanúgy gondolkodnék, mint most. (...) A küzdelemről, a fennmaradásról megfogalmazható nézeteim nem a kenyérharc hétköznapijaiban gyökereznek.”* Ez nem az öncélú, önmagáért való értelmiség elve, amelynek közömbös a hozzá föl nem érő, lenézett plebejusság, az, amelyből pedig rendre kiemelkednek a későbbi nemzedékek nagyjai. Ez a demokrata hangja, aki szerint az értelmiség feladata az útmutatás a sokaság fiainak, nem a szerencsésebb sorsúak ellen, hanem a feltörekvők elgáncsolói és a kiváltságaikat atavisztikusan féltők ellen.

Hősünk – nevezzük így, nem félve a túlzástól – jobban megszenvedte az általa is óhajtott rendszerváltás utáni éveit, mint a korábbiakat. E sorait 1993-ban vetette papírra: *„számolni kell egy létszámban is jelentős embercsoporttal, mely meggyőződéssel vallja, hogy az új*

rezsím semmivel sem különb a diktatúránál, sőt az állami gondoskodás elmaradása folytán rosszabb annál". Ez az eszmélkedése arra az időre esik, amikor az első demokratikusan választott kormány a miniszterelnök halálával szétesett, hordószónokok, percmemberek vették át az ideológiai irányítást, és a gazdasági hatalmon az akkori „demokratikus” (!) ellenzék osztózott meg a volt elvtársakkal a sokaság feje fölött. „Csak azok az emberi képességek alkalmasak a szabad kibontakozásra – nemcsak virágzásra, de a termés beérlelésére is –, amelyek nem rendelődnek alá sem ideológiai, sem piaczgazdasági megfontolásoknak” – hangoztatta Hatvani. Higgadtan fejezte ki keserűségét, emberi méltóság sugárzik szavaiból.

Úgy sejtem, éppen az elvhűsége akadályozta meg azokban a különösen zűrzavaros években, hogy honját újra megtalálja a hazában. Magára hagyottan, a fizikai munkára egyre kevésbé alkalmasan, meggyöngült szívvel tengette hátralevő napjait a maga építette tanyán. Nem csak kényszerűségből: visszahúzta szíve is a földhöz. „Szólít a tanya: vissza, vissza... / vérem e lomha föld beissza”, írta föntebb már idézett, szép versében. A tollat sem tette le haláláig: közérdekű írásokkal tette teljessé ránk hagyott szellemi örökségét.